

i etnologins historia ett intresse för vanliga människors kulturella värderingar, som gör ämnet till ett humanistiskt ämne i ordets bästa bemärkelse. Jag tycker att man möter detta engagemang i denna undersökning, men hela tiden på ett kontrollerat, balanserat och sakligt sätt. Ulf Stahres avhandling handlar om en tid som så här i backspeglarna framstår som ovanligt viktig, en tid när ett slags mentalt paradigmskifte ägde rum i Sverige. Avhandlingen kommer att intressera inte bara etnologer utan även arkitekter, samhällsplanerare, lokalpolitiker och folkrörelseforskare. Den visar att byalagsrörelsen hade en viktig del i att den till synes ohejdbara rivningspolitik som dominerade under de första decennierna efter andra världskriget, faktiskt till slut hejdades.

*Mats Hellspong, Stockholm*

Charlotte Hagström: *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*. Nordic Academic Press, Lund 1999. 288 s., ill. English summary. ISBN 91-89116-10-0.

Charlotte Hagströms avhandling visar att svenska mäns upplevelser, funderingar och förväntningar relaterade till innebörden av att bli pappa har förändrats markant under de senaste 50 åren. Vad har hänt? Varför talar män så olika om samma sorts händelse? Varför får den olika konsekvenser?

Nyblivna fäder idag betonar betydelsen av närhet och engagemang. Föräldraskapet erövrar paret tillsammans. Den aktiva pappan ingår i en specifik kulturell och historisk kontext som anger möjligheter och begränsningar för olika förhållningssätt.

Avhandlingen utgör en undersökning av vad fäder i 1990-talets Sverige ser som viktigt i konstituerandet av sig själva som föräldrar och vad som är viktigt i omgivningens ögon. Vidare analyseras de handlingar och processer som anses viktiga för detta och hur männen upplever dem. På vilka sätt skiljer sig dessa män från fäder i generationerna före dem och hur tänker de kring detta?

Det empiriska materialet består av skiftande källor: intervjuer, reklam, svar på Folkliksarkivets i Lund frågelista LUF 188 "Fäder och faderskap" och rådgivningslitteratur. Syftets många frågeställningar kan summeras i en huvudfråga: "Hur är det att bli pappa i dagens Sverige?" För att besvara denna riktas fokus mot både männens upplevelser och samhällets förväntningar och normer. Att få barn och därmed bli far innebär inte

automatiskt att man blir far i samhällets ögon. Faderskap är därmed inte bara en privat händelse utan också en offentlig, samhällelig angelägenhet.

Bilderna av fäder och faderskap idag skiljer sig väsentligen från de framställningar som var vanliga under tidigare decennier. Med utgångspunkt i reklam-bilder diskuteras olika föreställningar om maskulinitet och hur dessa parallellt kommer till uttryck i olika framställningar. Maskulinitet bör förstås i pluralis då ett flertal maskuliniteter kan existera parallellt inom ramen för samma tid och samma samhälle. Dessa skiftande föreställningar om kön är dock inte helt självständiga utan står i relation till en normativ maskulinitet eller hegemoni som de måste förhålla sig till. Det innebär att vissa sätt att tänka och handla, som betraktas som önskvärda i en kulturell och historisk kontext, kan uppfattas negativt i en annan. Olika maskuliniteter i samma tid och samhälle måste relateras till den rådande normen för att överhuvudtaget kunna artikuleras och uttryckas. Normen anger vad en man är och bör vara.

#### *Den etnologiska skildringens normativa effekter*

Hagström argumenterar övertygande för hur samhällets normer för maskulinitet och föräldraskap formar individuella upplevelser och handlingssätt och sätter upp ramar för vad som är möjligt att känna, önska och göra under olika historiska och samhälleliga villkor. Normen är resultatet av allmänt omfattade värderingar och det är mot dem som ord och handlingar mäts och bedöms.

Ett problem som inte tillräckligt belyses rör de representationskritiska aspekter som aktualiseras dels genom att männen i sina självpresentationer förhåller sig till de "verklighetsbilder" som bl.a. sprids genom forskningens och medias försorg, dels genom att föreliggande avhandling också blir en viktig utsaga i konstruktionen av dagens pappa.

Insikterna om att vår vetenskapliga praktik skapar representationer som antar en slags verklighetskaraktär ökar kraven på kritisk reflexion över den egna studiens normativa effekter. Titeln *Man blir pappa* inger lätt föreställningen om att det är vanliga nyblivna pappor i dagens Sverige som skildras. Hagström har dock gjort en viktig avgränsning som inte är helt oproblematisk genom att män med utländsk bakgrund, homosexuella, yngre och äldre fäder definieras bort som störningsmoment i undersökningen. Hon motiverar detta som en praktisk åtgärd: "För att arbetet ska kunna genomföras måste dock någon form av avgränsning göras" (s. 21).

Avgränsningar, frågor om förgrund och bakgrund, är centrala i formuleringen av en forskningsuppgift, men de är också viktiga moment i processer som skapar olikhet och åtskillnad, homogenitet eller komplexitet. Vår kategorisering och avgränsning av idéer, handlings sätt, livsformer och föreställningsvärldar utgör inte en oproblematiserad skildring av kulturella och samhälleliga förhållanden, utan i högsta grad ett aktivt skapande av olika grupper och olika sätt att leva som mer eller mindre centrala och relevanta, mer eller mindre normala och oproblematiserade. Att dessa i sin tur indirekt också formar bilder av vad som är ovanligt, irrelevant, besvärligt och problematiskt behöver idag knappast påpekas. Här saknar jag den skarpa blick som Hagström riktar mot de mediala bilderna av den aktiva och engagerade fadern. Det hade varit välgörande med en analys av diskursens disciplinerande och normaliserande effekter. Vad är det för slags normalitet och anomalier som alstras av berättelser om dagens fäder?

Den oortodoxa kombinationen av skilda materialkategorier gör att Hagström rör sig i olika verklighetssfärer med stor lätthet. Pendlingen mellan intervju material och rådgivningslitteratur, mellan arkivmaterial och hemsidor på Internet ökar forskarens medvetenhet om relationer som inte sker "ansikte mot ansikte". Det männen vet om sig själva har de och vi till stor del fått reda på genom tidningar, radio, tv, litteratur etc. Att berättelserna i intervjuerna sammanfaller behöver inte nödvändigtvis betyda att männen har upplevt samma saker, utan det kan lika väl vara så att de inkorporerat samma förklaringsmodeller för självpresentation.

En annan oklarhet gäller varför Hagström använder sig av frågelistsvar insända av Folklivsarkivets meddelare för att teckna bilder av fadern i tidigare decennier. Varför får dessa representera de yngre männens föräldrageneration i stället för deras egna fäder? Här uppstår det en del frågor angående relationen mellan det specifika och det generella. Vilka är männen som står för bilden av "Hur det var för"? Såväl de äldre som de yngre har ju också lärt sig en berättelse om hur det är att vara pappa idag och hur det var förr. Det handlar alltså om relationen mellan "hur det är" och "hur man förväntas svara". Det sätt som männen valde att presentera sig i frågelistsvaren och i intervjuerna har inte bara att göra med relationen mellan forskare och den intervjuade. När männen tolkar om *sina personliga* upplevelser aktualiseras också männens relation till samhällsbilder och normer. Ju fler bilder och budskap som sprids om dem desto mer måste de förhålla sig till de

egenskaper som tillskrivs dem. En mer kritisk reflexion över detta vid tolkning och analys av intervjuerna och frågelistsvaren hade ökat vår förståelse av hur kollektiva bilder förser individer med ett slags facit i skapandet av den egna livshistorien, men det hade också synliggjort de processer som omvandlar det personliga och unika och inskriver det i kollektiva bilder som något som kännetecknar en viss generation eller tidsanda.

#### *Kritiken av modernitetsteorier*

Med utgångspunkt i pappornas egna upplevelser analyserar Hagström hur de resonerar kring sig själva som fäder och kring faderskap i allmänhet samt hur de förhåller sig till vardagliga, mediala och vetenskapliga skildringar av faderskap. Hagström belyser klyftan mellan norm och verklighet, mellan kulturell hegemoni och vardaglig praxis och visar att det är i växel spelet mellan dessa nivåer som det etnologiska perspektivet har sin styrka. Detta utgör också avhandlingens livsnerv. Svepande och generaliserande teorier om senmoderna relationer och subjektivitet kan inte oförmedlat tillämpas på mötet med konkreta individers erfarenheter. Graviditet och förlossning analyseras som centrala erfarenhetsfält för föräldrablivande, men de bildar också en plattform för kritik av sociologen Anthony Giddens modernitetsteorier. Det är främst två viktiga teser som Hagström vill ifrågasätta och nyansera: 1) Föreställningen om förhållanden som bygger på förhandlingar mellan mer eller mindre likställda parter; 2) Antagandet om individualitetens centrala position.

Idag har individen intagit en framskjuten position. Det finns inte längre några givna traditioner att luta sig mot, utan var och en måste dra upp riktlinjerna för sitt eget liv. På en abstrakt och generell nivå ter sig Giddens, Ziehes och andra modernitetsteoretikers teser om vår tids höga individualitet och reflexivitet riktiga. Men när de generella teorierna tillämpas på konkreta människors vardagliga erfarenheter och upplevelser fordras modifikationer. Vad som kan te sig som resultatet av medvetna och frivilliga val, kan ur ett annat perspektiv betraktas som någonting oavsiktligt, oundvikligt eller förutbestämt. Det kritiska förhållningssättet till modernitetsteorierna är centralt för Hagströms angreppssätt. Hon söker efter paradoxer och motsägelser i mäns relation till föräldraskapet och till könsidentiteten.

Det finns visserligen starka inslag av kalkylering av vinster och risker, men också känslor av att man inte kan påverka alla omständigheter. Detta belyses med en diskussion rörande frågan om när man ska skaffa barn

och om man överhuvudtaget ska skaffa barn. Föräldraskap presenteras i många sammanhang som en fråga om frivilliga val som resultat av tillgång till preventivmedel och rätten till fri abort. Analysen av fädernas reflexioner och erfarenheter visar däremot att valet handlar om tidpunkten att skaffa barn snarare än om man ska ha barn överhuvudtaget. "Valet mellan att bli förälder eller inte ter sig därför i praktiken inte som något reellt val/.../Att man ska ha barn förr eller senare framstår som närmast ofrånkomligt" (s. 79).

Kärnfamiljen visar sig alltjämt vara ett ideal; trots mångfalden av livsformer och den höga skilsmässofrekvensen utgör familjeliv och föräldraskap viktiga livsmål. Det är emellertid långtifrån alltid som individerna har möjlighet att välja. Tyngdpunkten i Hagströms argumentation läggs på en kritisk granskning av modernitetsteorier ur etnologiskt perspektiv. Det är främst sociologen Anthony Giddens resonemang om "rena förhållanden" som bildar grund för diskussionen. Moderna kärleksrelationer kännetecknas enligt Giddens av att de baseras på ömsesidiga förhandlingar och har alltmer kommit att likna andra typer av relationer. Men utgångspunkten för parternas förhandlingsposition är inte densamma, eftersom dessa i hög grad präglas av asymmetri. Hagströms diskussion gör avstamp i de intervjuade männens vardagliga erfarenheter och med inspiration av feministisk-filosofiska resonemang (jfr Moi 1997, Bosseldal 1998) argumenterar Hagström mot den rationalitet som Giddens tillmäter parrelationer i dag. Förhållanden handlar också om känslomässiga upplevelser och förkroppsligad subjektivitet, något som inte kan reduceras till diskussioner om insatser, kyligt kalkylerande och utdelning. Genom att överbetona förhandlandets betydelse för relationen undanskymms irrationalitetens betydelse, menar Hagström. Här kritiserar också socialpsykologen Carin Holmbergs (1995) perspektiv på parförhållandet som en maktrelation mellan kvinnor och män: "Genom fokuseringen på förhandling och makt tenderar den emotionella aspekten att reduceras snarast till något som sätter lite piff på förhållandet men inte utgör utgångspunkten för det" (Hagström 1999:91). Hagströms invändningar mot såväl Giddens som Holmberg utgör en välbehövd nyansering men hade behövt en tydligare teoretisk profil i argumentationen. Styrkan i *Man blir pappa* består därför främst i den detaljrika etnografien, mångfalden av aspekter som författaren lyfter fram och de överraskande uppslagen.

#### *En ny och bättre mansroll?*

Dagens pappor svarar för en stor del av omsorgen, vilket motsvarar deras bild av vad som utmärker föräldraskap: en bra pappa är närvarande och tillgänglig i vardagen. Försöken att uppmuntra män att ta pappaledigt lyfter fram de positiva effekterna som det anses ha: ökad jämställdhet, barnens rätt till båda föräldrarna, en ny och bättre mansroll. Men samtidigt parallellt med detta ideal lever föreställningen om att karriärorientering och maskulinitet hör ihop. Samhällets norm för vad som anses vara en god pappa och en lyckad man skapar motsägelser mellan föräldrarna och inom en och samma pappa. Samtidigt som behovet av att papporna ägnar sig åt barnen påpekas från samhälleligt håll, omöjliggörs det i praktiken av rådande strukturer. Detta oavsett om hindren är reella eller inbillade.

Eftersom normen är motsägelsefull kan sägas att såväl de män som tar pappaledigt som de som inte gör det lever i enlighet med normen. Här skulle jag önskat mig en kritisk diskussion av de problem som uppstår när man studerar män som fäder, eftersom analysen berör två skilda sociala relationer som på den empiriska nivån framträder som intimt sammanflätade, nämligen föräldraskap och relationen mellan män och kvinnor. Detta bär med sig risken att förändringar i den ena sfären kan tolkas som förändringar även i den andra sfären. Jag menar att aktiva och engagerade fäder inte med nödvändighet behöver vara tecken på ökad jämställdhet mellan kvinnor och män. Det skulle gärna kunna tolkas i en annan riktning: genom ökad betydelse av fadersrollen kan manligheten som norm kolonisera nya erfarenhetsvärldar. Den aktive och engagerade pappan skulle därmed inte bara ses som resultatet av en mer positiv och jämställd maskulinitet utan också som effekten av diskursiva praktiker som formar subjektivitet och förhållningssätt. Ett sådant perspektiv skulle möjligen kunnat kastat ljus över de disciplinära inslagen i till synes frigörande handlingar och tänkesätt. Pappan är som Hagström klokt påpekat mer än resultatet av individuella intressen och önsknings. Pappan ingår i en specifik kulturell och historisk kontext som anger möjligheter och begränsningar för olika förhållningssätt.

Även om faderskap inte är ett krav för maskulin identitet, har barn och familj kommit att bli en mycket viktig komponent i mäns identitetsbygge. Arbete och karriär är inte längre det viktigaste i mäns liv och självbild. Insikten om att man är utbyttbar i arbetslivet tycks ha fördjupat betydelsen av meningsfulla relatio-

ner i intimsfären. På så sätt ter sig familjelivet som en kontrast till arbetslivets logik. Men även relationen mellan man och kvinna kan upphöra. Där framstår relationen till barnen som det beständiga bandet som inte kan klippas av. Jag skulle ha önskat att Hagström hade funderat på vilka sätt denna studie indirekt kan ge legitimitet åt ideologin om kärnfamiljen som den rätta familjeformen. Modifikationen att pappan är engagerad och aktiv kan betraktas som en korrigerande förstärkning som förstärker denna bilds normativa karaktär.

*Man blir pappa* är en iderik och nyanserad bok om hur faderskap och maskulinitet skapas kulturellt och socialt genom språkliga och visuella framställningar, genom konkreta handgrepp och i mötespunkten mellan samhällsnorm och individuell erfarenhet. Med skicklighet skärskådar Hagström ett begrepps många innebörder, olika tolkningsförslag granskas och ställs mot varandra. Styrkan i avhandlingen ligger i förmågan att kritiskt omsätta övergripande teorier om modernitet och genus i etnologiska beskrivningar av vardagligt tänkande och handlingssätt. Här vill jag särskilt framhäva Charlotte Hagströms goda förmåga att presentera intrikata resonemang på ett lättfattligt sätt, vilket tillsammans med elegansen i den etnologiska prosan gör att *Man blir pappa* också blir en njutbar läsning.

Beatriz Lindqvist, Södertörn

Linda Oja: *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Symposium, Stockholm/Stehag 1999. 382 s. English summary. ISBN 91-7139-416-8.

Avhandlingens syfte är att visa hur magi i 1600- och 1700-talens Sverige uppfattades av olika samhällsgrupper – bönder, präster, jurister – beroende på skilda världsbilder och roller i samhället.

Med magi avses i studien fenomen som vid den angivna tiden kategoriserades som magi, en handling, ett orsakssamband och dess effekt, dvs. en uppfattning om krafter som verkar. Magi omfattar således handlingar, föreställningar om orsakssamband och tolkningar av specifika händelser och förhållanden. Handlingarna indelas analytiskt i tre underavdelningar: handlingar med *ett skadligt syfte* (förgörning, trolldom eller maleficium), med en *nyttig avsikt* utförd av kloka (vidskepelse, signeri, lövjeri) samt handlingar innefattande *kontakter* mellan människor och djävulen, häxsabbater och Blåkullafärder.

Magin undersöks utifrån fem aspekter: benämningar och definitioner, kontraster, försanthållanden, värderingar och åtgärder. De fem aspekterna strukturerar uppläggningsen i de tre huvudkapitlen och används som rubriker, vilket enligt min mening är ett olyckligt grepp, då man av rubrikerna inte kan utläsa något av avhandlingens innehåll och resultat. Avhandlingen struktureras i sin tur av källmaterialet. Tre typer av källmaterial utnyttjas: lagar, förordningar och förarbeten till lagar, rättspraxis och beskrivningar (reseskildringar, bygdebeskrivningar, brev och självbiografier) av bildade män. Denna uppläggning har kanske varit nödvändig av praktiska skäl men har lett till onödiga upprepningar, då skillnaderna mellan materialtyperna är förhållandevis små. De mest framträdande skillnaderna finns mellan överhetens och folkets syn på magi – de återkommande sammanfattningarna inom varje kapitel bidrar också till upprepning. Å andra sidan har avhandlingens omfattande analyskapitel blivit mera lättillgängliga och överskådliga.

Det *lagmaterial* som används är såväl världsligt som kyrkligt och speglar både kyrkans och den världsliga överhetens syn på magi, vilken i princip var identisk. Trolldom och förgörning definierades som något fysiskt och konkret och brottet trolldom som fysisk skadegörelse. Bara den trolldom som resulterat i skada var brottslig. Magi i denna betydelse var ett brott redan i de medeltida lagarna. Fysisk skadegörelse fanns med som beståndsdel i det juridiska trolldomsbegreppet också under 1700-talet och var central i den rättsliga definitionen av trolldom fram till 1779, då brottet avskaffades. Förbund och umgänge med djävulen var till dess också en brottslig handling som beskrivs konkret i lagtexterna. Under 1600-talet gjordes en koppling mellan trolldom och förgiftning (veneficium), och först mot århundradets slut började man skilja dem åt. Där emot förs förgörning och förgiftning fortfarande samman i lagkommissionens förslag 1696. I kommentarerna till förgörning talas om giftförsäljning, kärleksdrycker, skadliga medikamenter och preventivmedel. I världslig lagstiftning används ordet vidskepelse från 1500-talet och framåt för att beteckna främst signeri, lövjeri och spådom, begrepp som också finns i lagtexterna. Trots att vidskepelse inte syftade till fysisk skada ansågs det straffbart – man såg också här djävulens medverkan.

Alla magibrott definierades som religiösa, som förbrytelse mot Gud. Men de betraktades också som brott mot medmänniskor i det de orsakade fysisk skadegö-